

แบบเรียนเบื้องต้น : การสื่อสารกับงานพัฒนาท้องถิ่น

กาญจนา แก้วเทพ

สารบัญ

เกริ่นนำ

1. ความสำคัญของการสื่อสาร
2. องค์ประกอบของการสื่อสาร
3. ประเภท/ระดับของการสื่อสาร
4. แบบจำลองของการสื่อสาร
5. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
6. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นเรื่อง "กระบวนการ" ไม่ใช่ "ผลลัพธ์"

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ **ปฐมบทแห่งองค์ความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข** โครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ(สสส) 2549.

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

แบบเรียนเบื้องต้น : การสื่อสารกับงานพัฒนาท้องถิ่น

กาญจนา แก้วเทพ

เกริ่นนำ

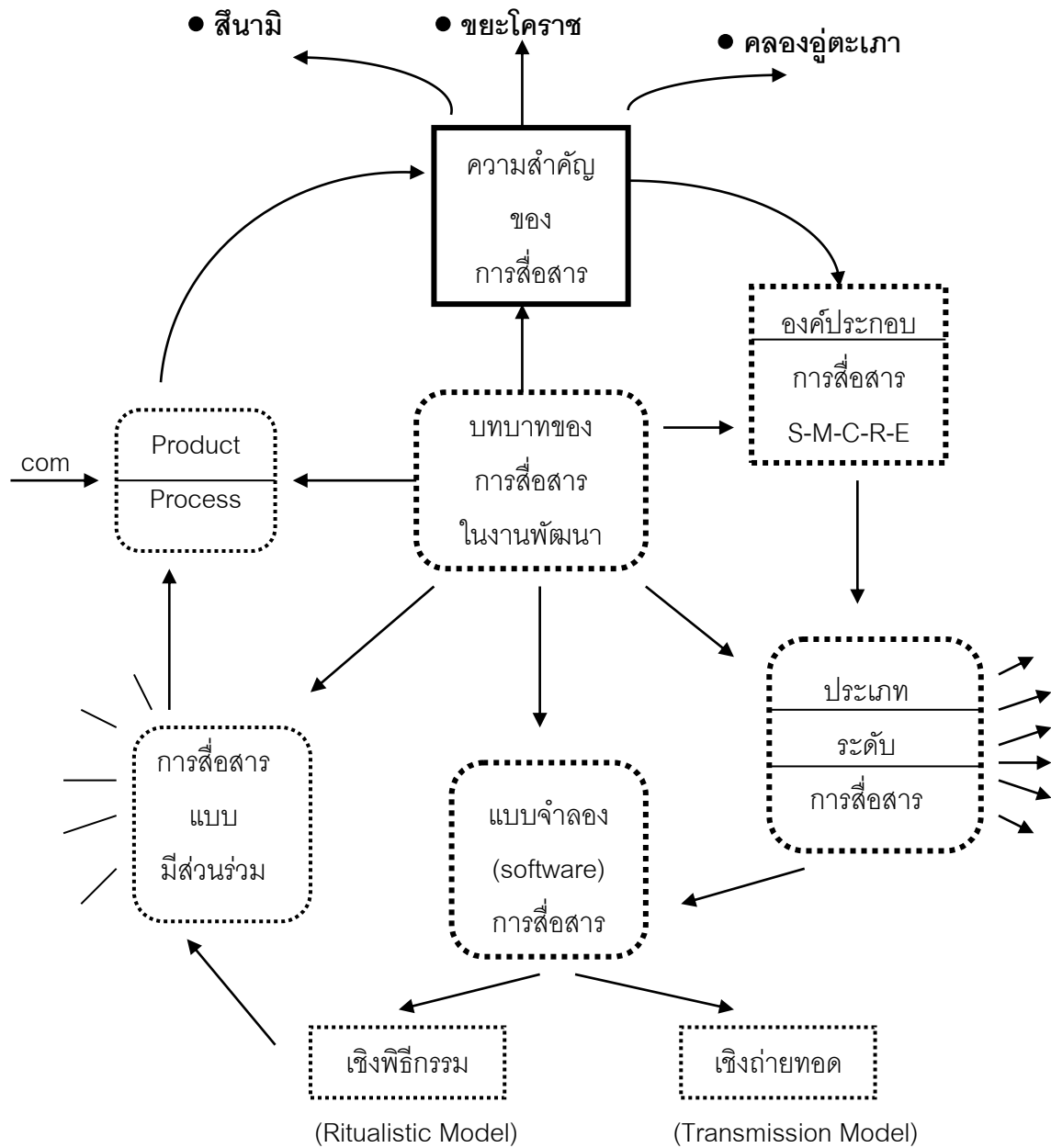
ถึงแม้ชื่อของเอกสารชิ้นนี้จะเป็นทางการ เป็นการเป็นงาน และเป็นวิชาการ แต่ความจริงแล้ว ผู้เขียนตั้งใจว่า ตัวตนของเอกสารชิ้นนี้ไม่ได้ต้องการจะเขย่าขวัญผู้อ่านซึ่งหมายตาเอาไว้ว่าจะเป็นกลุ่มผู้คนที่กำลังทำงานอยู่ในท้องถิ่นชนบทหรืออยู่ในระดับฐานรากอย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น แม้ว่าโดยเนื้อหาแล้ว จะมีเนื้อหีหนึ่งเป็นความรู้เชิงวิชาการ แต่โดยรูปแบบและวิธีการนำเสนอ ก็จะพยายามให้ง่ายเหมาะกับการขบเคี้ยว (และขบคิด) ของผู้อ่านที่ไม่อยู่ในแวดวงวิชาการด้านการสื่อสาร

กล่าวโดยสรุปก็คือ ผู้เขียนกำลังจะบรรพทุกพา "ความรู้ด้านการสื่อสาร" ออกจากโลกแห่งตำรามาส่งถึงมือผู้ที่กำลังต้องใช้การสื่อสารเพื่อทำงานพัฒนาท้องถิ่นให้ถึงปลายทางให้ได้

ตามปกติ ผู้เขียน (ซึ่งเป็นอาจารย์ที่สอนหนังสือด้านการสื่อสาร) มักจะได้ยินคนในวงการพัฒนาพูดกันว่า องค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญสำหรับการพัฒนาชุมชน/ท้องถิ่นมักจะได้แก่ ต้องมีผู้นำที่ดีเสียสละ ต้องมีความสามัคคีในหมู่ชาวบ้าน.... และอาจจะแถมท้ายว่า "ต้องมีการติดต่อสื่อสารที่ดี" แล้วก็หยุดอยู่แค่นั้น โดยถือว่า "เรื่องการติดต่อสื่อสารที่ดี" จะมีหน้าตาเป็นอย่างไรนั้น คงต้องตามไปเรียนกันต่อที่คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาฯ หรือวารสารศาสตร์ ธรรมศาสตร์

แต่รอบนี้ ผู้เขียนจะขอพูดต่อจากที่หยุดค้างเอาไว้ว่า "การสื่อสารที่ดีนั้นคืออะไร" การสื่อสารแบบไหนที่จะมาช่วยพัฒนาชุมชนได้เหมาะสมยิ่งกว่า ฯลฯ แต่ก่อนที่จะรู้จักว่า "การสื่อสารที่ดีนั้นเป็นอย่างไร" เราอาจจะต้องไล่เกียรติยศยศหลังมาตั้งหลักตั้งแต่การทำความเข้าใจว่า "การสื่อสารนั้นคืออะไร" กันก่อน

นี่คือแผนที่ทางความคิด (Mindmap) ของข้อเขียนชิ้นนี้

ภาพที่ 1: แผนที่ทางความคิด (Mind map) ของข้อเขียน

สำหรับตัวอย่างที่จะยกมาประกอบนั้น ล้วนเป็นเรื่องจริงผ่านงานวิจัยที่อยู่ในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) ซึ่งมีงานวิจัยย่อยอยู่ 30 โครงการ และดำเนินการในระหว่างปีพ.ศ.2544-2548

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว. (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

1. ความสำคัญของการสื่อสาร

เพื่อที่จะโน้มน้าวใจผู้อ่านให้เห็นดีเห็นงามกับเรื่องความสำคัญของการสื่อสาร ผู้เขียนจะขอ ยกตัวอย่างเหตุการณ์จริงสัก 3 เรื่อง ดังนี้

(1) **เหตุการณ์สีนามิ** เหตุการณ์คลื่นยักษ์สีนามิที่เข้ามาถล่มภาคใต้ของไทยเมื่อ ปลายปีพ.ศ.2547 นั้น ได้ยืนยันนัยนัยแล้วว่า การรู้ข่าวสารอย่างทันเวลานั้นสามารถจะช่วย รักษาทั้งชีวิตผู้คนและทรัพย์สินได้อย่างไร (เรียกว่า "การสื่อสารเพื่อการเตือนภัย") สำหรับ เหตุการณ์สีนามินี้มีข้อที่ชวนให้ขบคิดจากแง่มุมของการสื่อสารดังนี้

- ข้อมูลข่าวสารที่ว่า คลื่นยักษ์นี้จะเข้าถล่มประเทศไทยนั้น ข่าวสารนี้มีคนบางคนในโลกนี้รู้ล่วงหน้าอยู่แล้ว

- ในปีพ.ศ.2547 นั้น เทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารทั้งดาวเทียม ทั้งมือถือ โทรศัพท โทร เลข ฯลฯ มีสารพัดและเพียงพอที่จะนำพาข่าวสารจากผู้ร่ำมายังผู้ที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยง

แต่เพราะเหตุใดข่าวสารจึงมาไม่ถึงและไม่ทัน ในขณะที่มีผู้วิเคราะห์ว่า เป็นเพราะ อุปสรรคของระบบราชการบ้าง ระบบการเมืองระหว่างประเทศบ้าง ฯลฯ ซึ่งผู้เขียนก็เห็นด้วย แต่ ผู้เขียนอยากจะเสริมเพิ่มเติมว่า กำแพงกันขวางข่าวสารที่สำคัญในเหตุการณ์ครั้งนี้ นอกจากการ "ขาดระบบเชื่อมต่อทางการสื่อสาร" แล้ว เรายัง "ขาดใจของคน" กล่าวคือ คนที่เขารู้ข่าวสาร ล่วงหน้าแล้ว แต่เขายังขาด "ใจที่เมตตา" หรือ "ใจที่กล้าหาญ" ที่มากพอจะส่งข่าวสารไปให้ถึงผู้ที่ ต้องรับเคราะห์

ผู้เขียนจึงเห็นด้วยกับ อ.มิ่งสรรพ ขาวสะอาด ที่เขียนบทความเรื่อง "ระบบเครือข่ายระวัง ภัยพิบัติธรรมชาติโดยประชาชน" (มติชน 7 ก.พ. 2548) ที่เสนอให้ใช้วิธีการสร้างเครือข่ายคน ตามแบบที่กรมทรัพยากรธรณีใช้ในกรณีการเตือนภัยดินถล่ม อ.มิ่งสรรพเห็นว่า เครือข่ายคนนั้น เป็นหัวใจของระบบเตือนภัยที่ดียิ่งกว่าเครื่องมือและศูนย์ฯซึ่งคนไทยชนบทไม่ได้มีใช้กัน

(2) **งานวิจัยขยะโคราช** เหตุการณ์ของเรื่องราวนี้เกิดขึ้นที่บ้านโนนป่าดิว อ.ปากช่อง จ. นครราชสีมา ในปีพ.ศ.2544 หมู่บ้านนี้ได้กลายเป็นพื้นที่ทิ้งขยะของทั้งอ.ปากช่อง ทำให้ปัญหา ความสกปรกในชุมชนพุ่งสู่จุดวิกฤติขนาดว่า ชาวบ้านต้องกางมุ้งกินข้าวกัน เพราะประชากร แมลงวันมากกว่าประชากรคนหลายเท่าตัว

ปมเด่นของเรื่องนี้อยู่ที่มือซ้ายและมือขวาของปัญหาที่ไม่เคยมาพบกัน ส่วนที่เป็นมือซ้าย คือ ในส่วนของชาวบ้านนั้นก็เฝ้ากลัวเคลื่อนไหวเรียกร้องอะไร เพราะพื้นที่เขาอยู่เป็นของทหาร แล้ว ได้ยินข่าวลือที่น่าหวาดเสียวว่า ถ้าดินร่นมากเกินไปอาจจะเจ็บตัว ทางออกของชาวบ้านจึงได้แต่ พร่ำบ่นกันไปวันๆ

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้จากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว. (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

ในซีกของมือขวาคือเทศบาลซึ่งเป็นฝ่ายแก้ปัญหาขยะ ก็แสวงหาวิธีการจัดการกับขยะแบบต่างๆ แต่แบบที่ไม่เคยแสวงหาก็คือ การไปเจียหูฟุ้งข้อเสนอนะจากชุมชน ที่เรียกภาษานิตศาสตร์ว่า "ขาดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม"

เรื่องของเรื่องจบลงอย่างค่อนข้างแฮปปี้เอนด์ เพราะมีทีมวิจัยในโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" จากมหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล เข้าไปเล่นบทเป็น "แม่สื่อแม่ชัก" เริ่มตั้งแต่ชักสายใยการสื่อสารในชุมชนด้วยการจัดเวทีเสวนาให้ชาวบ้านหันหน้ามาตั้งวงพูดคุยกัน เมื่อชาวบ้านคุ้นเคยกับ "เวทีเสวนา" วงเล็ก ก็ค่อยๆ ขยายไปเล่นสนามใหญ่ คือ "การจัดเวทีเทศบาลพบประชาชน" เพื่อพูดคุยแสวงหาสู่ทางการจัดการปัญหาขยะร่วมกัน

(3) **งานวิจัยคลองอุ้ตะเภา จ.สงขลา** ในขณะที่กรณีของขยะโคราชนั้นเป็นเหตุการณ์ที่ไม่เคยมี "เวทีการสื่อสาร" และคณะวิจัยเข้าไปติดตั้งพื้นที่การสื่อสารให้เกิดขึ้น แต่ในกรณีของคลองอุ้ตะเภา จ.สงขลานั้น เป็นเหตุการณ์ที่เคยมีเครือข่ายเก่าอยู่แล้ว ครั้นต่อมาก็มาเลือนหายไป

คลองอุ้ตะเภาเป็นคลองที่มีความยาวถึง 130 กม. มีหมู่บ้านตั้งอยู่สองฝั่งคลองถึง 60 กว่าหมู่บ้าน แต่ก่อนชาวบ้านใช้ประโยชน์นาน้ำปีการจากคลอง เริ่มตั้งแต่มีเรือโดยสารวิ่งเชื่อมตั้งแต่บ้านเหนือจนถึงบ้านใต้ หมู่บ้านเหนือคลองกับสาวบ้านใต้คลองต่างรู้จักกันหมด และยามจะมีน้ำท่วม เมื่อบ้านเหนือเห็นปริมาณน้ำ ก็จะตีกลองวัดรับต่อกันไปทอดๆ เพื่อช่วยเตือนภัยให้บ้านกลางและบ้านท้ายคลองเตรียมขนของหนีได้ทัน

ต่อมาเกิดมีการสร้างถนน และ "พอมีถนน คนก็ลืมคลอง" น้ำในคลองจึงเน่าเสีย รวมทั้งชีวิตของเครือข่ายการสื่อสารอย่างอื่นๆ เช่น เครือข่ายคลองของวัด ฯลฯ ก็พลอยล่มจมหายไปด้วย และแล้ว โศกนาฏกรรมก็เกิดขึ้นกับชุมชนเมื่อน้ำท่วมใหญ่ในปี 2543 บ้านเหนือขาดเครื่องมือการสื่อสารเดิมที่จะเตือนภัยบ้านท้ายน้ำได้ทันกาล หายนะจึงมาเยือนบ้านกลางคลองและปลายคลอง

จากเหตุการณ์นี้ คณะวิจัยในชุด "การสื่อสารเพื่อชุมชน" จึงได้เข้าไปวิจัยสถานการณ์ที่เป็นอยู่ และในเวลาเดียวกัน ก็ทำหน้าที่เป็น "ช่างซ่อม/ช่างก่อสร้าง" เครือข่ายการสื่อสารทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ด้วยการร่วมกันค้นคิดกิจกรรมซ่อมและสร้างเครือข่ายร่วมกับชาวบ้าน

จากกรณีทั้ง 3 ที่เล่ามานี้ สะท้อนให้เห็นว่า งานพัฒนาชุมชน/ท้องถิ่นนั้น สามารถจะเรียกใช้งานการสื่อสารไปร่วมด้วยช่วยใช้ประโยชน์ได้ และถึงแม้การสื่อสารอาจจะไม่ใช่ **พระเอก/เจ้าภาพ** ของทุกงาน แต่ผู้เขียนเชื่อว่า อย่างน้อยการสื่อสารก็เป็น "แขกรับเชิญ" ที่งานพัฒนาจะขาดเสียมิได้

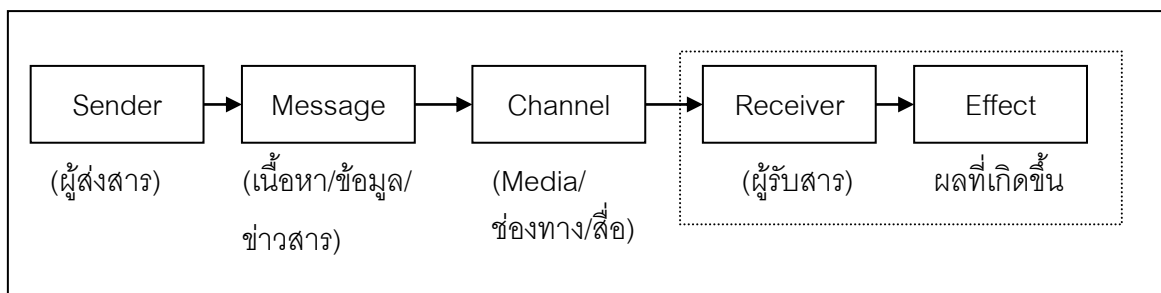
* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

2. องค์ประกอบของการสื่อสาร : จะใช้สิ่งไหนต้องรู้จักสิ่งนั้น

หากการโน้มน้าวให้เห็นความสำคัญของการสื่อสารในงานพัฒนาชุมชนของผู้เขียนสัมฤทธิ์ผล จนทำให้ผู้อ่านเกิดความต้องการที่จะเรียกใช้งานการสื่อสารในงานพัฒนาแล้ว คำขวัญชุดที่สองที่ผู้เขียนจะเสนอขายก็คือ "ถ้าจะใช้การสื่อสาร ก็ต้องรู้จักธรรมชาติของการสื่อสารให้กระจ่างเสียก่อน"

ทั้งนี้ เพราะการใช้สิ่งใดโดยไม่รู้จักธรรมชาติที่แท้จริงและรอบด้านครบถ้วนของสิ่งนั้นๆ เป็นอันตรายอย่างยิ่ง ตัวอย่างเช่น การขนระเบิดด้วยการโยนด้วยความไม่รู้จักธรรมชาติของลูกระเบิดว่า ถ้าโยนเมื่อไหร่เป็นได้เรื่อง(ระเบิด)อย่างแน่นอน

ในที่นี้ จึงจะขอเสนอแนะองค์ประกอบธาตุทั้งสี่ของการสื่อสาร ดังนี้

ภาพที่ 2 : องค์ประกอบของการสื่อสาร

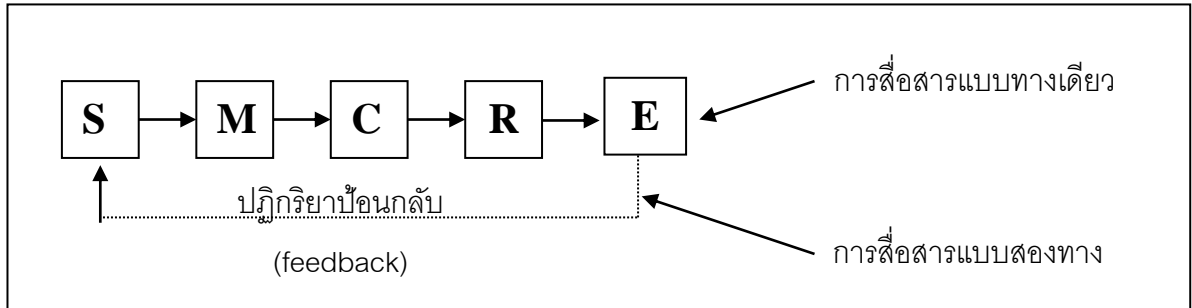
การสื่อสารนั้นมีองค์ประกอบเป็นธาตุทั้ง 4 คือ

- (1) ผู้ส่งสาร (Sender)
- (2) เนื้อหา/สาร/ข้อมูล (Message)
- (3) สื่อ/ช่องทาง (channel)
- (4) ผู้รับสาร (Receiver) และผลที่เกิดขึ้น (Effect)

ลองดูตัวอย่างที่คนไทยรู้จักกันดีคือเรื่องพระรถเมรี นางยักษ์ที่เป็นแม่ของนางเมรินั้นถือว่าเป็นผู้ส่งสาร ต้องการจะส่งข้อความที่เป็นเนื้อหาสารว่า "ถึงเข้าให้ฆ่าเข้า ถึงเย็นให้ฆ่าเย็น" และได้ใช้สื่อคือจดหมาย และใช้ตัวพระรถเสนเป็นช่องทางถือไป ผู้รับสารก็คือนางเมรี เป็นต้น (เรื่องนี้เป็นต้นกำเนิดของคำกล่าวที่ว่า "ถ้าซีแปลงสาร")

ดังนั้น เมื่อใดที่ธาตุทั้ง 4 คือ S-M-C-R มาประจวบกัน เมื่อนั้นกระบวนการสื่อสารก็เกิดขึ้นแล้ว

และจากภาพพื้นฐานในภาพที่ 2 สามารถจะขยายลีลาออกมาได้เป็นอีก 2 แบบใหญ่ๆ ดังนี้

ภาพที่ 3: การสื่อสารแบบทางเดียวและสองทาง

(ก) การสื่อสารแบบทางเดียว (one-way communication) เป็นการสื่อสารที่เดินทางจากผู้ส่งสาร (S) ไปยังผู้รับสาร (R) แล้วไม่มีปฏิกิริยาย้อนกลับมาเลย ตัวอย่างเช่น เพลงลูกทุ่งที่ใคร่ครวญว่า

..... ลืมลืมพี่หรือยังละน้อง จดหมายที่เคยใส่ซอง
ส่งให้น้องเดือนแล้วผ่านมา
ทำไมไม่ตอบ ไม่ชอบก็จงตอบมา
จะได้ไม่เสียเวลา คอยตั้งตารับวันนับคืน.....

(ข) การสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) ชื่อนามก็บ่งบอกอยู่แล้วว่าหลังจากที่ผู้ส่งสารส่งเนื้อหาสารผ่านสื่อไปยังฝ่ายผู้รับแล้ว ฝ่ายผู้รับสารก็จะมีปฏิกิริยาตอบรับกลับมา (feedback) การสื่อสารแบบนี้พบมากในการแสดงพื้นบ้าน เช่น หมอลำ (ที่ผู้ชมคอยร้องรับสอยๆ) ลิเก (ที่แม่ยกพอกพอใจพระเอก แล้วมีปฏิกิริยาเป็นพวงมาลัยเบ๊งค์ห้าร้อย) เป็นต้น

จากองค์ประกอบธาตุทั้ง 4 ของการสื่อสารนั้น มีข้อแจ้งแกลงใจเพื่อแก้ความเข้าใจที่มักคลาดเคลื่อนบางประการดังนี้

(1) การเปิดเสรีค่านิยมของคำว่า "สื่อ" คำว่า "สื่อ" ซึ่งเป็นธาตุหนึ่งในสี่ของการสื่อสารนั้น มิได้หมายความว่าถึงแต่เฉพาะ "สื่อมวลชน" เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ภาพยนตร์ เท่านั้น หากแต่คำว่า "สื่อ" นั้น มีมากมายหลายประเภท เช่น

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้จากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

- **สื่อบุคคล** เช่น พระพยอม ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ฯลฯ
 - **สื่อพื้นบ้าน/สื่อประเพณี** ที่มีอยู่ในทุกภาคของประเทศ และหมายรวมถึงตั้งแต่สื่อการแสดงไปจนถึงบรรดาประเพณีพิธีกรรมต่างๆ
 - **สื่อเฉพาะกิจ/สื่อเฉพาะกาล/สื่อเฉพาะกลุ่ม** อันหมายถึงสื่อที่มีลักษณะเฉพาะๆ ในแง่มุมใดแง่มุมหนึ่ง เช่น หอกระจายข่าวเป็นสื่อเฉพาะกิจของชุมชน ป้ายโปสเตอร์โฆษณาเป็นสื่อเฉพาะกาลเวลาหนึ่งๆ
 - **สื่อวัตถุ/สื่อสถานที่** ในพุทธศาสนามีการใช้สื่อวัตถุและสื่อสถานที่อย่างมาก เช่น พระพุทธรูป โบสถ์ วิหาร สระน้ำ ฯลฯ
- กล่าวโดยสรุปก็คือ นิยามของคำว่า "สื่อ" นั้นกินอาณาเขตกว้างขวางอย่างมาก

(2) "ความเป็นสื่อ" อยู่ที่ "สภาวะ" (Mode) และ "หน้าที่" ในภาษาไทยใช้คำว่า "สื่อ" เป็นตัวย่ออยู่ในคำว่า "แม่สื่อแม่ชัก" ซึ่งมีความหมายที่ตรงและชัดเจนอย่างยิ่งเมื่อดูภาพในแบบจำลอง

S-M-C-R

เพราะสื่อใดก็ตาม ไม่ได้ "มีความเป็นสื่อติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด" หากแต่จะมา "กลายเป็นสื่อ" เมื่อได้ทำหน้าที่เป็น "แม่สื่อแม่ชัก" คือ เชื่อมโยงระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร ลองดูตัวอย่าง "ของขึ้นเดียวกัน" ที่อาจจะเป็นสื่อก็ได้ ไม่เป็นก็ได้ แล้วแต่ "สภาวะ" หรือ "การทำหน้าที่" ดังนี้

ถ้าหญิงสาวคนหนึ่งมี "ผ้าเช็ดหน้า 1 ผืน" อยู่มือ และเธอใช้ซับเหงื่อ ผ้าเช็ดหน้าผืนนั้นย่อมไม่ใช่สื่อ

แต่เมื่อเธอเกิดเหลือบแลไปชายหนุ่มคนหนึ่งที่ต้องตาถูกใจ และเธออยากผูกสัมพันธ์มิตรด้วย เมื่อเธอเดินผ่านหน้าเขา เธอก็ทิ้ง "ผ้าเช็ดหน้าผืนเดิม" หล่นตรงหน้าเขา และชายหนุ่มหยิบผ้าเช็ดหน้ามาคืนให้ ในช่วงเวลาดังกล่าว "ผ้าเช็ดหน้าผืนเดิมได้แปรสภาพ (สภาวะ) เป็นสื่อ" ไปเสียแล้ว เพราะได้เชื่อมโยงคนทั้งสองเข้าด้วยกัน

ด้วยเหตุนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกจึงสามารถแปรสภาพไปเป็น "สื่อ" ได้ หากมีการมอบหมายบทบาทหน้าที่แม่สื่อแม่ชักให้

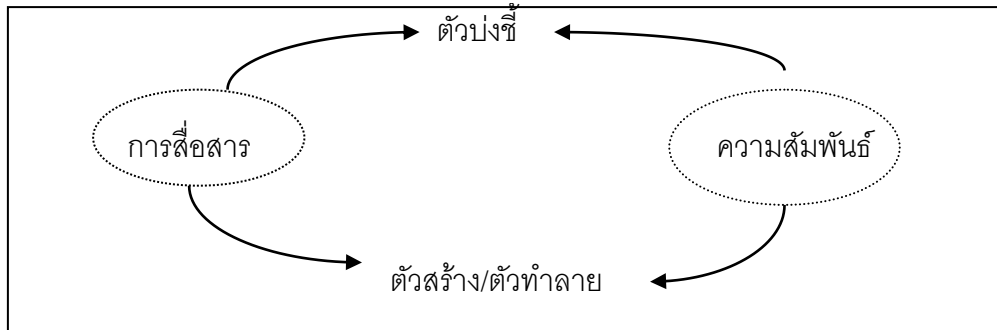
(3) คำว่า "ช่องทาง" ในส่วนประกอบของการสื่อสารนั้น มีตัว C ยืนอยู่แทนคำว่า "ช่องทาง" ซึ่งมาหดแคบกลายเป็นคำว่า "สื่อ" (Media) ในภายหลัง

อันที่จริง คำว่า "ช่องทาง" มีความหมายกว้างขวางมากกว่าคำว่า "สื่อ" เพราะช่องทางหมายถึง พื้นที่/ช่วงเวลา/วาระโอกาส ตัวอย่างเช่น เวลาเราดูหนังเรื่อง "แม่นากพระโขนง" เราจะเห็นหมอผีเอาด้ายสายสิญจน์มาวนรอบๆ บริเวณทำพิธี การกระทำดังกล่าวนั้นเป็นการเปลี่ยน "พื้นที่" (ที่อยู่เนืองด้ายสายสิญจน์) ให้เป็น "ช่องทาง" เพื่อให้เกิดการสื่อสารแบบตกลงร่วมกันว่า ถ้า

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

อยู่ในพื้นที่นี้จะปลอดภัย (ถ้าหากแม่กลางชื่อเซ็นต์สัญญาตกลงด้วย) หรือเวลาที่เล่นคำวซอ ครูซอมักจะปลูก"ผ่านซอ"เป็นเวทีสำหรับการแสดง ผ่านซอนั้นก็คือช่องทางนั่นเอง

(4) "การสื่อสาร" เป็นทั้ง "ตัวบ่งชี้" และ "ตัวสร้าง/ทำลาย" "ความสัมพันธ์"

ภาพที่ 4 : ความเชื่อมโยงระหว่างการสื่อสารกับความสัมพันธ์

ดังที่ได้เกริ่นมาถึงต้นกำเนิดของคำว่า "สื่อ" แล้วว่า มาจากคำว่า "แม่สื่อแม่ชัก" ดังนั้น "การสื่อสาร" จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความสัมพันธ์อย่างน้อยใน 2 ลักษณะ

ลักษณะแรกคือ การสื่อสารจะทำหน้าที่เป็นกระຈก/สัญญาณ/ตัวบ่งชี้ระดับความสัมพันธ์ เช่น ถ้าเราได้ยินคนพูดว่า "สองคนนี่ เขาหันหลังให้กัน" (ไม่มีการสื่อสาร) ก็สะท้อนว่าความสัมพันธ์ระหว่างสองคนนั้นเสื่อมโทรม/ไปแล้ว

ลักษณะที่สอง คือ การสื่อสารจะทำหน้าที่เป็นทั้ง "ตัวสร้าง/หรือตัวทำลาย" ความสัมพันธ์ ในกรณีของการเสริมสร้างความสัมพันธ์ก็เช่นประโยคที่ว่า "ซึ้งใจ/ผิดใจอะไรกัน" (ความสัมพันธ์) ก็หันมาจับเข้าคู่กัน (การสื่อสาร)

แต่บางครั้งคนไทยก็เข้าใจผิดว่า "การสื่อสาร" นั้นสามารถจะเป็นตัวบ่อนทำลายความสัมพันธ์ได้เช่นกัน เช่น ภาษิตที่ว่า "พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง"

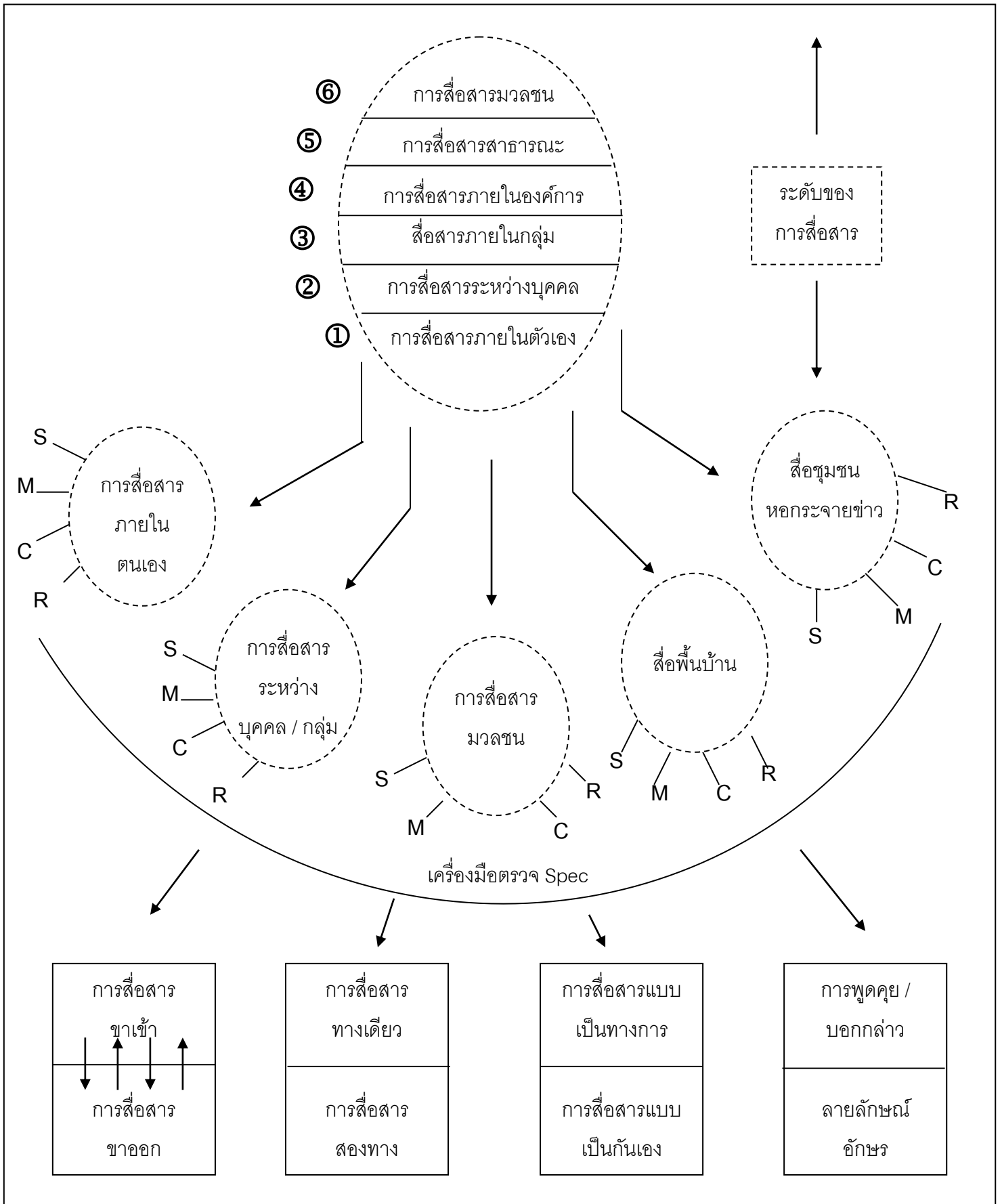
(5) การสื่อสารทางเดียว v.s. การสื่อสารสองทาง เราได้ทำความรู้จักกับการสื่อสารทั้ง 2 แบบมาแล้ว และที่เราจะได้รู้กันต่อไปก็คือ ตามหลักการแล้ว "การสื่อสารแบบสองทาง" จะเป็นการสื่อสารที่ให้มีผลดีกว่าการสื่อสารแบบทางเดียว เพราะในระหว่างการสื่อสาร หากผู้ส่งรู้ว่าผู้รับคิดอย่างไร มีปฏิกิริยาอย่างไร ผู้ส่งก็สามารถจะปรับปรุงการสื่อสารได้ทันทั่วทั้ง เช่น เวลาหลวงพ่อบุญการเทศน์มากระตุ้นความสนใจกันแล้ว

ดังนั้น การใช้การสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน/ท้องถิ่น จึงขอแนะนำให้ใช้การสื่อสารแบบสองทางให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้จากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

3. ประเภท/ระดับของการสื่อสาร

หลังจากที่ทำความรู้จักกับองค์ประกอบจากทั้ง 4 ของการสื่อสารแบบเป็นเบื้องต้น ซึ่งเปรียบเสมือนการทำความรู้จักกับ ก.ไก่ ข.ไข่ กันแล้ว ต่อจากนี้เราก็เริ่มผสมตัวอักษรให้เป็นคำประเภทต่างๆ ระดับต่างๆ ของการสื่อสารดังนี้

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

ภาพที่ 5: ระดับและประเภทของการสื่อสาร

การทำความเข้าใจกับระดับ/ประเภทของการสื่อสารนั้นอาจอุปมาอุปไมยได้กับเวลาที่เรเปิดหีบกล่องเครื่องมือช่างออกมาดู เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจว่าประเภทของเครื่องมือ เช่น ไข้อน เลื่อย ขวาน สว่าน คีม ฯลฯ นั้น แตกต่างกันอย่างใด ฉันทใดก็ฉันทนั้น เราจำเป็นต้องรู้จักว่า **"ประเภทของการสื่อสาร"** แต่ละประเภทยังมี S-M-C-R แตกต่างกันอย่างไบบ้าง

ตัวอย่างเช่น ถ้าเป็น**ประเภทการสื่อสารภายในตนเอง** (Intrapersonal communication) ก็แปลว่า "ผู้ส่งสาร" และ "ผู้รับสาร" จะเป็นคนๆเดียวกัน ถ้าเป็นการสื่อสารมวลชน "ผู้ส่งสาร" และ "ผู้รับสาร" ก็จะถูกแยกห่างออกจากกันโดยต้องสื่อสารผ่านตัวสื่อกลาง เป็นต้น

ส่วน**ระดับของการสื่อสาร**นั้น เราอาจจะเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยกับการดำเนินน้ำ ยิ่งเราดำลงไปมีความลึกมากเท่าไร เราก็ยิ่งต้องมีความรู้ที่ น้ำจะมีแรงกดดันมากขึ้น แสงสว่างจะน้อยลง ฯลฯ ฉันทใดฉันทนั้น การสื่อสารแต่ละระดับก็จะมีลักษณะ/กฎกติกา มารยาท/และอื่นๆ ที่แตกต่างกัน เช่น

- **การสื่อสารภายในตนเอง** การสื่อสารแบบนี้ ทั้งผู้ส่งและผู้รับสารก็คือตัวเราเอง ได้แก่ ตัวอย่างของการคิดในใจ การพูดกับตัวเอง การเขียนบันทึกประจำวัน การเขียนไดอารีออนไลน์ของเด็กวัยรุ่น ฯลฯ สำหรับการสื่อสารแบบนี้จะมีอิสระเสรีมาก เพราะเราอาจจะคิดอะไรแผลงๆ ได้มากมาย และเรารู้จักอยู่คนเดียว

- **การสื่อสารระหว่างบุคคล** การสื่อสารแบบนี้ ผู้ส่งสารและผู้รับสารเริ่มแยกเป็นคนละคน แต่ก็ยังมีปริมาณน้อยแบบหนึ่งต่อหนึ่ง เมื่อผู้ส่งและผู้รับมีจำนวนน้อย การสื่อสารก็อาจจะควบคุมได้ง่าย เช่น การพูดคุยสนทนากันระหว่างสามี/ภรรยา การพูดคุยกับเพื่อนทางโทรศัพท์ เป็นต้น

- **การสื่อสารภายในกลุ่ม** การสื่อสารแบบนี้ ปริมาณของทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารเริ่มจะมากขึ้น ทำให้การจัดการเรื่องของการสื่อสารเริ่มควบคุมได้ยากขึ้น ดังนั้นจึงต้องมีกฎกติกา มารยาทบางอย่าง เช่น ในห้องเรียน จะมีกฎว่า ส่วนใหญ่แล้ว ครูจะเป็นคนพูด นักเรียนจะเป็นคนฟัง ในการประชุมอบต. จะมีกฎว่า ต้องพูดทีละคน ผู้ที่จะพูดอาจจะต้องขออนุญาตจากที่ประชุม เป็นต้น รวมทั้งการส่งสารไปแต่ละครั้ง เนื่องจาก**ผู้รับสาร**มีจำนวนหลายคนจึงอาจจะเข้าใจไม่ตรงกัน

- **การสื่อสารภายในองค์กร** เมื่อปรับเปลี่ยนจากการสื่อสารภายในกลุ่มมาเป็นการสื่อสารภายในองค์กร ก็หมายความว่าปริมาณของกลุ่มเพิ่มมากขึ้น และแต่ละกลุ่มก็อาจจะมีการสื่อสารที่ขัดแย้งกันหรือหนุนช่วยกัน กฎระเบียบต่างๆ ก็อาจจะเพิ่มมากขึ้น เช่น ต้องเปลี่ยนจากการสื่อสารแบบพูดคุยกัน มาเป็นการใช้ลายลักษณ์อักษร (เช่น ในหน่วยราชการ)

- **การสื่อสารสาธารณะ** หมายถึงการสื่อสารที่กลุ่มผู้รับสารมีจำนวนมากที่เรียกว่า "สาธารณะ" เช่น การหาเสียงของนักการเมือง การแสดงคอนเสิร์ตของนักร้อง ฯลฯ สำหรับการสื่อสารสาธารณะที่มีปริมาณผู้รับสารมากมายเช่นนี้ ผู้ส่งสาร/กลุ่มผู้ส่งสารอาจจะต้องมีการเตรียม

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว. (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

เลือกเนื้อหาและออกแบบสารอย่างรัดกุมมากขึ้น เช่น นักการเมืองก็ต้องเตรียมร่างสุนทรพจน์ หรือนักธุรกิจก็ต้องมีการซ้อมล่วงหน้าก่อน เป็นต้น และกฎกติกา มารยาทของการสื่อสารในที่สาธารณะก็ต้องมีมากขึ้น

● **การสื่อสารมวลชน** มีลักษณะคล้ายกับการสื่อสารสาธารณะ แต่ในขณะที่การสื่อสารสาธารณะ ผู้ส่งและผู้รับยังเห็นหน้าเห็นตากันโดยตรง แต่การสื่อสารมวลชนนั้นเป็นการสื่อสารผ่าน "ตัวกลาง" เช่น ผ่านโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ และเนื่องจากจำนวนผู้รับสารมีปริมาณมาก และเป็นการสื่อสารในที่สาธารณะ จึงต้องมีกฎระเบียบต่างๆ มาควบคุมมากมาย

เมื่อใดที่เราต้องการนำเอาการสื่อสารไม่ว่าระดับใด/ประเภทใดมาใช้ เราก็ต้องรู้จักธรรมชาติองค์ประกอบของการสื่อสารแบบนั้นๆ รวมทั้งต้องมี "เครื่องมือตรวจสอบ" (spec) เช่น ถ้าเราต้องการใช้หอกระจายข่าวเพื่อการพัฒนาชุมชน/ท้องถิ่น ก็ต้องตรวจสอบประเภทต่างๆ ดังนี้

(1) **การสื่อสารขาเข้า v.s. การสื่อสารขาออก** เช่น ถ้าเราเป็นคณะกรรมการที่รับผิดชอบงานหอกระจายข่าวก็ต้องตรวจสอบว่า มีช่องทางของการรับ**การสื่อสารขาเข้า** (เช่น อ่านหนังสือพิมพ์ ดูโทรทัศน์ ฟังวิทยุ ฟังชาวบ้านคุยกันตามร้านกาแฟ ฯลฯ) ที่มีปริมาณมากพอหรืออย่างน้อยก็ได้รับความสมดุลย์กับ**การสื่อสารขาออก** (เช่น การจัดรายการในหอกระจายข่าว) หรือเปล่า

(2) **การสื่อสารทางเดียว v.s. การสื่อสารสองทาง** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การสื่อสารสองทางนี้มีประสิทธิภาพให้ผลดีกว่า แน่นนอนกว่าการสื่อสารทางเดียว ดังนั้นในเรื่องของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการใช้หอกระจายข่าว วิทยุชุมชน การประชุมหมู่บ้าน การวางแผนพัฒนาหมู่บ้าน ฯลฯ จึงขอแนะนำให้มีการใช้การสื่อสารสองทางเท่าที่จะเป็นไปได้ด้วยการติดตั้งกลไก "**ปฏิกริยาป้อนกลับ**" ตัวอย่างเช่น การจัดหอกระจายข่าวก็อาจจะมีการติดตั้งตู้รับความคิดเห็น การไปนั่งฟังชาวบ้านพูดกันในร้านกาแฟ การฟังกลุ่มแม่บ้านพูดคุยกันที่บ่อน้ำ เป็นต้น

(3) **การสื่อสารแบบเป็นทางการ v.s. การสื่อสารแบบเป็นกันเอง** การจะเลือกใช้การสื่อสารแบบไหนนั้นก็อาจจะต้องพิจารณาดูเป้าหมายของการสื่อสารในครั้งนั้น เช่น ถ้ามีการประชุมประจำปีของกลุ่มออมทรัพย์ ก็อาจจะเป็นทางการ แต่ถ้าเป็นการประชุมหมู่บ้านก็อาจจะเป็นกันเอง ถ้าเป็นรายการข่าวทางหอกระจายข่าวก็อาจจะเป็นทางการเล็กน้อย เป็นต้น

(4) **การสื่อสารแบบพูดคุยบอกกล่าว v.s. การสื่อสารแบบเป็นลายลักษณ์** ก็เช่นเดียวกันกับเรื่อง "เป็นทางการ" คือการจะเลือกใช้การสื่อสารแบบใดนั้น คงต้องพิจารณาดูเป้าหมายและลักษณะของการสื่อสาร เช่น การประชุมประจำเดือนเพื่อแจ้งยอดเงินของกลุ่มออมทรัพย์นั้น ควรจะใช้การเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร เช่นเดียวกับการประกาศนัดพบวัน/เวลา/สถานที่ ควรมีป้ายประกาศของหมู่บ้าน แต่ถ้าเป็นการระดมความคิดเห็น ก็คงต้องใช้การพูดคุย

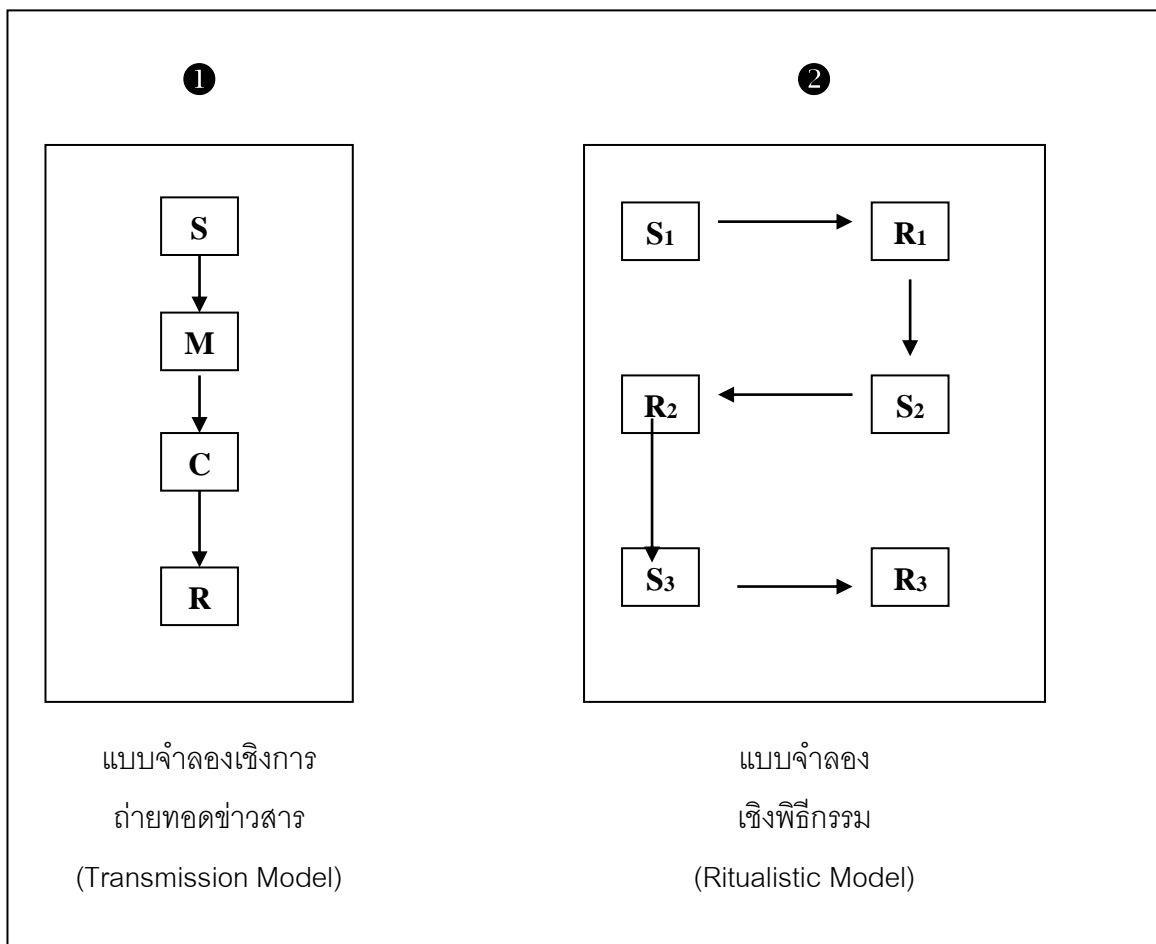
* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว. (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

สนทนากัน เวลาจะอ่านประกาศทางหอกระจายข่าวก็ควรจะเขียนบทสักหน่อย เป็นต้น

สเปคที่นำมาตรวจสอบระบบการสื่อสารที่จะเลือกมาใช้ ก็เหมือนกับการผสมสูตรปุ๋ยว่าจะใช้ในโครงการ โปแตสเซียม ฟอสฟอรัส ฯลฯ อย่างละเท่าไร ซึ่งก็แล้วแต่เรามีเป้าหมาย/วัตถุประสงค์/ว่าต้องการจะเอาไปเป็นปุ๋ยเร่งดอก เร่งใบ บำรุงราก หรืออย่างอื่น

4. แบบจำลองการสื่อสาร

ขอย้อนกลับไปสู่ตรรกะนิเทศศาสตร์คือ S-M-C-R อีกครั้งหนึ่งว่า จากธาตุทั้งสี่ขององค์ประกอบนี้ เราสามารถจะนำมาเรียงตัวได้เป็น 2 แบบจำลองดังนี้

ภาพที่ 6: สองแบบจำลองของการสื่อสาร

(1) **แบบจำลองเชิงถ่ายทอดข่าวสาร** ในแบบจำลองนี้ ผู้ส่งสาร (S) จะสร้างสาร (M) แล้วก็ส่งผ่านสื่อ/ช่องทาง (C) ไปยังผู้รับสาร (R) แบบทางเดียว โดยที่ผู้รับสารจะไม่มีโอกาสส่งสารย้อนกลับไป ที่เรียกว่า "เป็นการสื่อสารทางเดียว"

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

เป้าหมายของการสื่อสารแบบนี้ก็เป็นไปตามชื่อของแบบจำลอง คือฝ่ายส่งต้องการจะ**แจ้งข้อมูล** (เช่นประกาศของทางราชการ) หรือต้องการจะ**ชักชวนโน้มน้าว** (เช่น รายการโฆษณา)

และน่าสังเกตว่า ในแบบจำลองนี้ **ผู้ส่งสารและผู้รับสารจะเล่นบทบาทตายตัว** คือใครเล่นเป็นผู้ส่งก็เล่นไปตลอด ฝ่ายผู้รับสารก็เล่นบทบาทตลอด

(2) **แบบจำลองเชิงพิธีกรรม** ในแบบจำลองที่สองนี้จะต่างจากแบบจำลองแรก โดยเริ่มเปิดฉากตั้งแต่ผู้ส่งสาร (S_1) จะส่งสารให้กับผู้รับสาร (R_1) ในช่วงจังหวะที่สองผู้รับสาร (R_1) ก็ จะแปลงบทบาทเป็นผู้ส่งสารบ้าง (S_2) ส่วนผู้ส่งสารเจ้าเดิมก็เปลี่ยนให้ไปเล่นบทผู้รับสาร (R_2) และสลับสับเปลี่ยนกันไปตลอดทั้งกระบวนการสื่อสาร

รูปแบบของแบบจำลองเชิงพิธีกรรมที่เราคุ้นเคยกันดีก็คือ การสนทนาพูดคุยที่ทั้งสองฝ่ายต่างผลัดกันพูดผลัดกันฟังนั่นเอง

เป้าหมายของการสื่อสารแบบนี้ มักจะเป็นไปเพื่อ "สร้างลักษณะร่วมกัน" (shared) ให้เกิดขึ้น เช่น สร้างความเข้าใจร่วมกัน (เช่นพ่อแม่กับครูที่พูดคุยกันเรื่องปัญหาของเด็ก) สร้างอารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน (เช่น กลุ่มคนที่ เป็นโรคเอดส์และถูกสังคมรังเกียจมาจับทุกซอกทุกน) สร้างประสบการณ์ร่วมกัน (เช่นการเล่าสู่กันฟังว่าไปเที่ยวเมืองนอกมาแล้ว เป็นยังไงบ้าง) ที่ภาษาไทยเรารู้จักแบบจำลองที่สองในคำพูดที่ว่า "จับเข้าคุยกัน พบกันครึ่งทาง"

และแน่นอนว่า ในแบบจำลองเชิงพิธีกรรมนี้ ผู้ส่งและผู้รับสารจะ**ไม่ใช้บทบาทตายตัว** หากแต่จะมีการสลับปรับเปลี่ยนบทบาทกันไป (Role shifting)

มีตัวอย่างเพลงการพัฒนาอยู่เพลงหนึ่งที่แสดงให้เห็นแบบจำลองทั้งสองนี้อย่างดีคือ เพลงผู้ใหญ่ดี ดังนี้

....พ.ศ.2504 ผู้ใหญ่ดีตีกลองประชุม ชาวบ้านต่างมาชุมนุม
มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ดี
ต่อไปนี้ ผู้ใหญ่ดีจะขอกล่าว ถึงเรื่องราวที่ได้ประชุมมา
ทางการ**เขาสั่ง**มาว่า.....

เนื้อเพลงตรงนี้สะท้อนให้เห็นว่า "ทางการ" ใช้การสื่อสารแบบจำลองเชิงการถ่ายทอด

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

.... ฝ่ายตาสีหัวคลอน ถามว่า "สุกร" นั่นคืออะไร
 ผู้ใหญ่ลี้ลุกขึ้นตอบทันใด....

เนื้อเพลงตรงนี้สะท้อนให้เห็นว่า "ตาสี" ได้เปลี่ยนจากบทบาท "ผู้ฟัง" (ผู้รับสาร) มาเป็น "ผู้ส่ง" ส่วนผู้ใหญ่ลี้ก็เปลี่ยนไปเป็น "ผู้รับ" ซึ่งเป็นลักษณะของแบบจำลองเชิงพิธีกรรม

ในภาคปฏิบัติ ในเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน/ท้องถิ่น เราคงต้องเลือกใช้การสื่อสารทั้งสองแบบจำลอง คือทั้งถ่ายทอดข่าวสารและทั้งสร้างความเข้าใจร่วมกัน แต่ทว่าผู้เขียนอยากจะขอขีดเส้นใต้ว่า การสื่อสารตามแบบจำลองทั้งสองนั้นเป็นการสื่อสารที่สำคัญประจักษ์หัวใจของการพัฒนาชุมชน เพราะการสื่อสารในแบบจำลองเชิงพิธีกรรมนั้นเป็นต้นแบบที่จะผลิตการสื่อสารที่เรียกว่า "การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม" (participatory communication) ที่เป็นจอบเป็นเสียมสำหรับพรวนดินเพื่อเพาะปลูกต้นไม้ที่มีชื่อเรียกว่า "การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน" ให้เติบโตงอกงามขึ้นมา

5. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ผู้เขียนเคยตั้งข้อสงสัยมานานแล้วว่า ทำไมหนอเวลาโบสถ์วิหารของวัดในหมู่บ้านชำรุดเสียหาย ชาวบ้านทั้งที่อยู่ในหมู่บ้านและทั้งที่อพยพไปหางานทำชั่วคราวในกรุงเทพฯ ชาวบ้านเหล่านี้จะพยายามเก็บรวบรวมวัตถุปัจจัยที่จะหาผ้าป่ากฐินมาซ่อมแซมวัดให้จงได้

แต่ในขณะที่บรรดาสิ่งก่อสร้างแบบใหม่ๆ เช่น หอกระจายข่าว ที่อ่านหนังสือพิมพ์ ฯลฯ เมื่อเกิดชำรุดเสียหาย เราก็ไม่เห็นชาวบ้านคนไหนกระตือรือร้นที่จะลงมือซ่อมแซมเลย

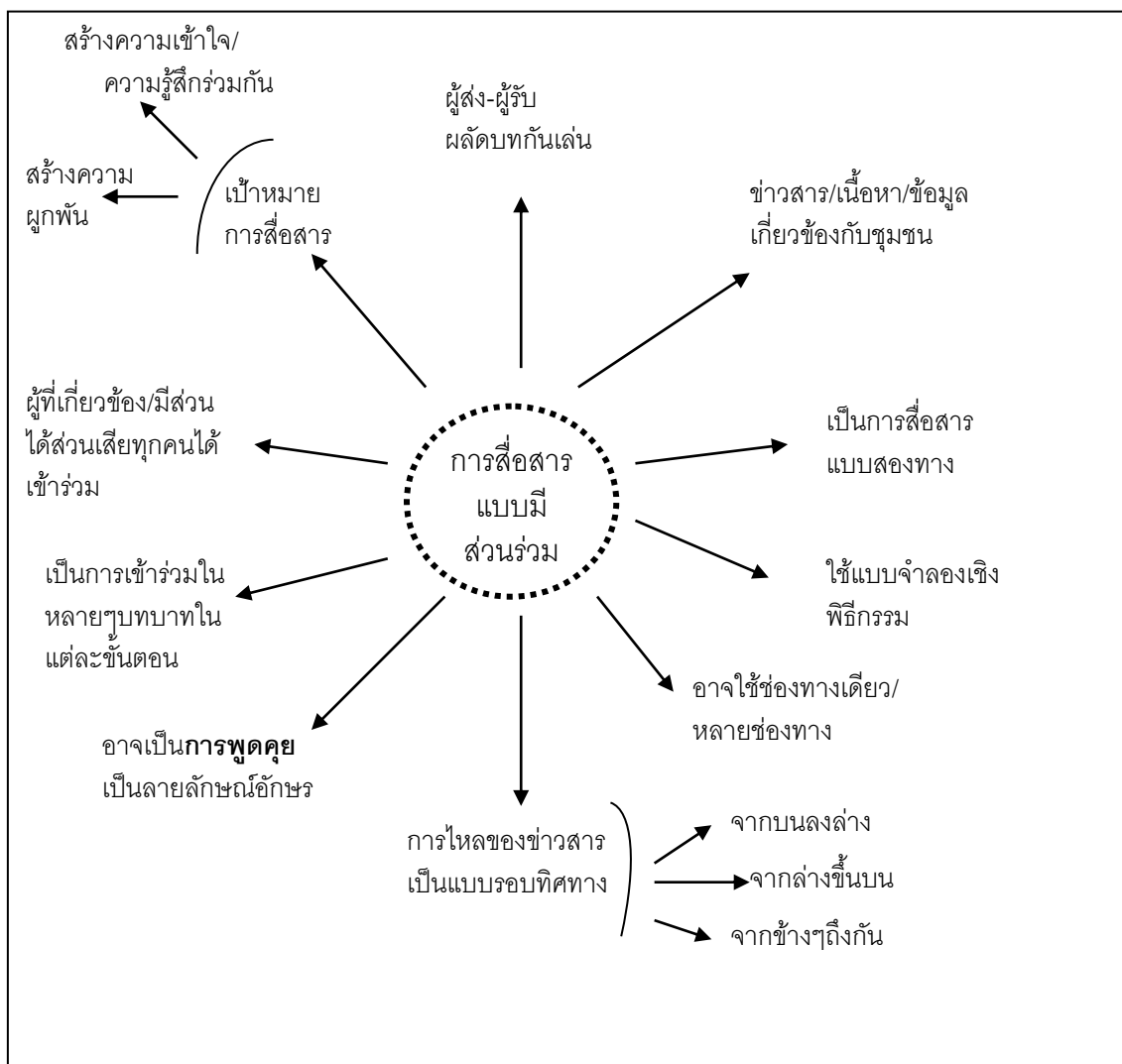
คำตอบที่ผู้เขียนมาได้รับการเฉลยในภายหลังก็คือ ที่ต้องดูแลรักษาวัดก็เพราะ "นี่เป็นวัดของเรา" กล่าวคือ "ของของใคร ของใครก็หวง ของใครใครก็ต้องหวง ห่วงใยรักใคร่ถนอม" ดังนั้นแม้หอกระจายข่าว ที่อ่านหนังสือพิมพ์ อาจจะต้องอยู่ในหมู่บ้าน แบบที่ว่า "ใกล้แสนใกล้" ในแง่พื้นที่ แต่ก็อาจจะ "ไกลแสนไกลจากใจ" ของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านไม่ได้รู้สึกว่าเป็น "นี่เป็นของของเขา" (ไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ - Sense of belonging)

แต่ทว่า ความรู้สึกเป็นเจ้าของนั้นจะสร้างให้เกิดขึ้นได้อย่างไรเล่า งานวิจัยเรื่องหอกระจายข่าวของ อ.ดวงพร คำบุญวัฒน์ ได้สาธิตให้เห็นว่า "การสร้างความรู้สึกว่านี่เป็นหอกระจายข่าวของเรา" นั้น สามารถกระตุ้นให้เกิดขึ้นได้ด้วยการใช้การสื่อสารแบบพิเศษเฉพาะชนิดหนึ่งๆ ที่เรียกว่า "การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม"

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

หลักการง่ายๆของความรู้สึกเป็นเจ้าของก็คือ การใช้การสื่อสารและกิจกรรมนานาชนิดเพื่อบอกกับชุมชนว่า ชาวบ้านสามารถจะเข้ามาบริหารจัดการกับหอกระจายข่าวได้ การใช้หอกระจายข่าวจะมีประโยชน์แก่ชาวบ้านได้ในแง่ไหนบ้าง (อันเป็นการเดินตามเส้นทางที่ชาวบ้านมีความรู้สึกรักและหวงแหนวัดของชุมชนนั่นเอง)

และคุณลักษณะ/สเปกของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่จะนำไปใช้ก่อร่างสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของเจ้าของก็มีดังในภาพต่อไปนี้ ซึ่งผู้อ่านสามารถจะนำไปตรวจสอบระบบการสื่อสารนานาชนิดที่มีอยู่ในชุมชนได้

ภาพที่ 7: คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

6. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นเรื่อง "กระบวนการ" ไม่ใช่ "ผลลัพธ์"

ลองฟังเรื่องเล่าต่อไปนี้ก็จะเข้าใจและเข้าถึงชื่อของหัวข้อ 6 นี้ได้อย่างดี

....ครั้งหนึ่ง เมื่อทางราชการกำหนดให้หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านต้องมีการทำแผนพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง หมู่บ้านเนินมะปรางก็มีวิธีการที่จะ "ร่างแผนพัฒนาหมู่บ้าน" อยู่ 2 แบบ

แบบแรก คือให้ผู้ใหญ่บ้านว่าการไปคนเดียวเลย เพราะผู้ใหญ่บ้านเป็นคนของชุมชน ย่อมรู้ดีอยู่แล้วในทุกแง่ทุกมุมว่าชุมชนมีปัญหาอะไร ต้องการอะไร ผู้ใหญ่บ้านก็จะร่าง "แผนพัฒนาหมู่บ้าน" ออกมาได้เป็น "ผลลัพธ์" ชุดหนึ่ง

แบบที่สอง คือการเรียกประชุมชาวบ้านทั้งหมู่บ้านมาช่วยกันร่างแผน ใครมีความคิดเห็นดีๆ ก็แสดงออกมา บางคนไม่ชอบพูดก็ดูฟังคนอื่นเขา อาศัย "กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน" นี้ ในท้ายที่สุดก็จะได้ "แผนพัฒนาหมู่บ้าน" ออกมาเป็นผลลัพธ์ชุดหนึ่ง และส่วนใหญ่แล้ว ไม่ว่าจะใช้วิธีการแบบแรกหรือแบบที่สอง "ผลลัพธ์" ที่เป็นตัวแผน มักจะมีหน้าตาเหมือนกัน ดังนั้น เราจึงมักได้ยินบ่อยๆ ว่า "ทำอะไรก็เอาผู้ใหญ่ว่า เอาทำนองนั้นก็แล้วกัน" เพราะผลลัพธ์สุดท้ายก็จะออกมาเหมือนกัน สะดวกรวดเร็ว ไม่ยุ่งยาก

แต่ความจริงแล้ว แม้ว่า "แผนที่ได้จะออกเหมือนกัน" แต่สิ่งที่แตกต่างกันระหว่าง 2 วิธีการก็คือ "ความรู้สึกว่าเป็นเจ้าเข้าเจ้าของ" ที่ได้พูดมาเมื่อข้างต้นนั้นจะไม่เหมือนกัน เมื่อใช้กระบวนการทำแผนแบบไม่มีส่วนร่วมอย่างแบบแรก ชาวบ้านก็จะรับรู้ว่าเป็นแผนพัฒนาหมู่บ้าน "แต่เมื่อใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมอย่างแบบที่สอง ชาวบ้านจะเกิดความรู้สึกว่า "แผนนี้เป็นแผนของเรา เพราะเรามีส่วนร่วมมาตั้งแต่อ่อนแต่ออก"

เรื่องนี้จึงสรุปได้ว่า แม้ว่า "ผลลัพธ์ที่เป็นตัวแผนที่มองเห็นจับต้องได้จะเหมือนกัน" แต่เมื่อใช้ "กระบวนการที่แตกต่างกัน" "ผลลัพธ์ที่เป็นอารมณ์ความรู้สึกที่มองไม่เห็นจับต้องไม่ได้" จะไม่เหมือนกัน และผลลัพธ์ที่มองไม่เห็นนี้จะส่งสะเทือนมาถึงการระดมความร่วมมือร่วมแรงร่วมใจร่วมกำลังทรัพย์และอีกหลายร่วมในขั้นตอนของการดำเนินงาน

นี่จึงยังเป็นเรื่องท้าทายบรรดานักพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชน นักจัดการความรู้ของชุมชนว่าจะใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อระดมพลังของชุมชนได้อย่างไร

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น

* เอกสารนี้ถอดองค์ความรู้มาจากงานวิจัยในชุดโครงการ "การสื่อสารเพื่อชุมชน" (2548) สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย - สกว.) (2544-2548) เพื่อใช้เป็นคู่มือการฝึกอบรมผู้ปฏิบัติงานพัฒนาท้องถิ่น